

L'ORIGINAL GREC DEL FRAGMENT COPTE DE LOVAINA
NÚM. 27 EN L'ANÀFORA DE BARCELONA

per SEBASTIÀ JANERAS

Amb el nom d'Anàfora de Barcelona és designat, pel seu descobridor, R. Roca-Puig, el text d'una pregària eucarística grega conservada en el Papir de Barcelona, Inv. núm. 154b-157, propietat de la Fundació Sant Lluç Evangelista. Forma part d'un còdex miscel·lani, escrit en fulls de papir, que conté peces diverses, en grec i en llatí, algunes de les quals ja publicades: les dues primeres *Catilinàries* de Ciceró,¹ un *Psalmus responsorius*² i, encara, uns hexàmetres llatins.³ Entre aquestes dues darreres peces, el còdex conté uns textos litúrgics en grec (Inv. núm. 154b-157), que és allò que Roca-Puig anomena l'Anàfora de Barcelona. Malauradament, només n'ha publicat uns pocs fragments. De fet, aquestes pàgines contenen, després de l'anàfora pròpiament dita, algunes altres pregàries més, la qual cosa portaria a parlar més aviat d'un petit eucologi. Però caldrà esperar que tots aquests textos hagin estat publicats per a tenir-ne una visió exacta.⁴

1. R. ROCA-PUIG, *Ciceró Catilinàries (I et II in Cat.)*. *Papyri Barcinonenses*, Barcelona 1977. Cf. també ID., *Selecció de variants a les Catilinàries de Ciceró*. *P. Barc. I et II in Catilinam*, Barcelona 1971. Hom trobarà una bibliografia del Dr. Roca-Puig, malauradament amb algunes omissions i alguns errors, en M. BALASCH, *Publicacions papirologiques del Dr. Ramon Roca i Puig*, dins «Revista Catalana de Teologia», 8 (1983), 479-484.
2. R. ROCA-PUIG, *Himne a la Verge Maria, «Psalmus responsorius»*. *Papir llatí del segle IV*, Barcelona 1965. No és aquí el lloc de parlar del ressò que tingué aquesta publicació. Cf. l'article esmentat de M. BALASCH, 479-80.
3. R. ROCA-PUIG, *El mite d'Alcestis. Papir de Barcelona, Inventari n.º 158-161*, Barcelona 1980.
4. Fa uns vint-i-cinc anys que vaig sentir, a Montserrat, de llavis del mateix Dr. Roca-Puig, una lectura del text i de la versió catalana d'aquesta anàfora. Des d'aleshores que espero delerosament que aquest text surti a la llum pública. Posteriorment a aquella lectura, vaig seguir cursos especialitzats sobre anàfores orientals al Pontifici Istitutio Orientale, a Roma, amb dos grans coneixedors del tema, el P. A. Raes (mort el 1983 i a la memòria del qual reto aquí homenatge) i el P. L. Ligier; coneixent jo l'existència d'aquesta Anàfora de Barcelona, havia de lamentar que, en aquells cursos i estudis hom no en pogués fer esment. Per això ara em plau molt de poder, finalment, fer la meua primera aportació a l'estudi d'aquest text venerable. D'altra banda, a la gramàtica del Dr. Roca dec els meus primers coneixements de grec.

D'aquesta anàfora, dels seus elements estructurals, Roca-Puig en féu una brevíssima descripció a la revista *Aegyptus*.⁵ Pocs anys després publicà un estudi sobre algunes paraules *extra textum* contingudes en aquelles mateixes pàgines.⁶ Posteriorment publicà encara, a Tessalònica, un estudi sobre dues expressions contingudes en l'Anàfora.⁷ Però no fou fins l'any 1979 que inicià la publicació fragmentària del text anafòric. N'han estat publicats, fins ara, quatre fragments, segons l'ordre del text, en forma planera i divulgativa, per tal com constitueixen el tema d'una nadala.⁸ Roca-Puig n'ofereix la transcripció del text grec, una traducció catalana i un breu comentari, alhora que compara aquest text, molt per sobre, amb alguna altra anàfora eucarística de les conegudes o publicades.

La part d'anàfora publicada fins ara correspon a l'inici de la pregària eucarística (no ens són donats encara el diàleg previ i els primers mots d'aquesta pregària). Roca-Puig la secciona en petits fragments, que va publicant, i els dóna un títol temàtic (en una edició completa del text caldria fer divisions més grans, segurament, d'acord amb l'estructura clàssica de les anàfores). Així, començà per publicar l'acció de gràcies per la creació,⁹ per la redempció,¹⁰ la visió de la lloança angèlica i el cant del *Sanctus*¹¹ i, finalment, la transició, a partir d'aquest himne, cap a l'ofrena¹² prèvia a l'epiclesi,¹³ etc.

Es tracta d'una anàfora de tipus alexandrí, amb una epiclesi abans de la narració de la institució eucarística. Una anàfora, d'altra banda, molt antiga, atès que el còdex que la conté és de la primera meitat del s. IV, amb la qual cosa podem remuntar potser al s. III. És, doncs,

5. R. ROCA-PUIG, *Sui papiri di Barcellona. Anàfora greca secondo la liturgia di san Marco*, dins «*Aegyptus*», 46 (1966), 91-92.
6. *Id.*, *Frases «extra textum»*, en *P. Barc.*, *Inv. n.º 154b-157*, dins: «Proceedings of the XII International Congress of Papyrology», Toronto 1971, 437-442.
7. *Id.*, *Citas y reminiscencias bíblicas en las anáforas griegas más primitivas. Los vocablos πατρὸς ἡγαπημένου en P. Barc. inv. n.º 154b-157*, dins *Βυζαντινά* 4 (1972), 195-203.
8. Aquests opuscles, d'unes 15-20 pàgines, constitueixen la nadala que, cada any, envien, per separat, a llurs amics, el Dr. Roca-Puig i els senyors Joan Vallvé i Mercè Ribera.
9. R. ROCA-PUIG, *La «Creació» a l'Anàfora de Barcelona, Papir de Barcelona, Inv. n.º 154b*, Barcelona 1979. Aquest mateix text, ampliat, fou publicat posteriorment en una miscel·lània d'homenatge a Mn. Bonet i Baltà: R. ROCA-PUIG, *La «Creació» a l'Anàfora de Barcelona, Papyri Barcinonenses*, dins: *Contribució a la història de l'Església Catalana. Homenatge a Mossèn Joan Bonet i Baltà* (Biblioteca Abat Oliba 27), Montserrat 1983, 1-18.
10. *Id.*, *La «Redempció» a l'Anàfora de Barcelona, Papir de Barcelona, Inv. n.º 154b*, Barcelona 1982.
11. *Id.*, *La «Litúrgia angèlica» a l'Anàfora de Barcelona, Papir de Barcelona, Inv. n.º 154b*, Barcelona 1983.
12. *Id.*, *«Transició» i «Ofrena» a l'Anàfora de Barcelona, Papir de Barcelona, Inv. n.º 154b-155a*, Barcelona 1984.
13. Aquesta part encara no ha estat publicada.

la més antiga en grec que se'ns ha conservat sencera, com diu el mateix Roca-Puig.¹⁴

Caldrà esperar (molt de temps encara?) a tenir tot el text sencer de l'anàfora per a poder cercar-ne tots els parallelismes, les possibles fonts, etc. Roca-Puig ho ha fet només en una part molt petita, però el gran treball és encara per fer. Ara bé, el fragment publicat a la nadala del 1984 m'ha permès d'identificar ja l'Anàfora de Barcelona, i crec que calia donar-ho a conèixer tot seguit.

Efectivament, just al moment en què comença la part de la «transició» (més ben dit, quatre mots abans), comença el text, fragmentari, d'una anàfora copta conservat a Lovaina i conegut amb el núm. 27, del s. VI.¹⁵ L'anàfora d'aquest fragment de Lovaina va de la transició després del *Sanctus* fins al final de la narració de la institució eucarística; doncs, una mica més enllà del fragment que de l'Anàfora de Barcelona acaba de presentar Roca-Puig en la nadala del 1984. Aquest fet fa sentir més viva encara la necessitat de la publicació íntegra de l'Anàfora de Barcelona.

Ofereixo, en columnes paral·leles, el text grec de l'Anàfora de Barcelona i la retroversió grega del text copte de Lovaina feta per Mons. Lefort. Faig precedir, però, aquesta part de l'anàfora dels passatges de l'Anàfora de Barcelona ja publicats per Roca-Puig, per tal de tenir una visió més completa, en tant que possible, del text. Després donaré el text copte de Lovaina, segons l'edició de Lefort, que, per raons tècniques, resultava difícil de posar al costat del text grec. Anotaré també alguns parallelismes amb altres anàfores. Em limitaré a les coses més significatives i a punts no tocats pel Dr. Roca-Puig. El capítol sobre les fonts i els paral·lels, com he dit, s'ha de reservar per a quan tindrem a les mans tot el text de l'anàfora.

14. *Sui papiri di Barcellona...*, 91.

15. L. Th. LEFORT, *Coptica Lovaniensia*, dins: «*Le Muséon*», 53 (1940), 22-24.

Anàfora de Barcelona

Fragment de Lovaina

I 16 "Ἄξιον καὶ δίκαιον
... αἰνεῖν... εὐχαριστεῖν...

II 17 ... ὁ ποιήσας τὰ πάντα
ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι,
τὰ πάντα, οὐρανοὺς γῆν θάλασσαν
καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,
διὰ ἡγαπημένου σου παιδός
'Ιησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν,

III 18 δι' οὗ ἐκάλεσεν ἡμᾶς
ἀπὸ σκότους εἰς φῶς,
ἀπὸ ἀγνωσίας εἰς ἐπίγνωσιν
δόξης δόξατος αὐτοῦ,
ἀπὸ φθορᾶς θανάτου εἰς ἀφθαρσίαν,
εἰς ζωὴν αἰώνιον.

IV 19 ὁ καθήμενος ἐπὶ ἄρματος χερουβιν
καὶ σεραφιν ἔμπροσθεν αὐτοῦ:
ψ̄ παριστάσιν χίλιαι χιλιάδες
καὶ μύριαι μυριάδες ἀγγέλων,
ἀρχαγγέλων, θρόνων καὶ κυριοτήτων,
ὕμνουστων καὶ δοξολογούντων:
μεθ' ὧν καὶ ἡμεῖς ὕμνοῦντες λέγοντες:
ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαωθ:
πλήρης ὁ οὐρανὸς (καὶ ἡ γῆ)
τῆς δόξης σου:

γῆ
τῆς δόξης σου:
πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ
ταύτης τῆς δόξης

16. Aquesta secció correspon al diàleg previ a l'anàfora i als primers mots del text anafòric. Reconstreueixo alguns elements basant-me en allò que el mateix Roca-Puig ha indicat en alguna de les seves publicacions. Així, que el sacerdot inicia la pregària eucarística representen els darrers mots del diàleg, és dit a *La «Creació»...* (Miscel·lània Bonet i Baltà), 6. Aquí mateix se'ns diu que, entre les primeres paraules de l'anàfora, hi figuren els verbs que recullo en aquesta secció. Podria afegir-hi que em sembla recordar que la invocació a Déu Pare és: Δέσποτα θεὲ παντοκράτωρ. Evidentment, aquest detall queda pendent fins que no ho trobem escrit en una publicació i és per això que no he recollit aquesta expressió.
17. Aquesta secció és la publicada a *La «Creació»...* El text, el dono sempre tal com el restitueix Roca-Puig, sense parèntesis o altres signes, llevat d'un cas.
18. Aquesta secció fou publicada a *La «Redempció»...*
19. Aquesta secció fou publicada a *La «Litúrgia angèlica»...* Com podem veure, als darrers mots comença el fragment conservat de l'anàfora copta de Lovaina.

Anàfora de Barcelona

Fragment de Lovaina

V²⁰ ἐν ᾗ ἐδόξασας ἡμᾶς
διὰ τοῦ μονογενοῦς σου

καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως,
Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν:
ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης σου
ἐν τοῖς οὐρανόις:
ὃς ἔρχεται κρίναι
ζῶντας καὶ νεκρούς:
δι' οὗ
προσφέρομεν κτίσματά σου ταῦτα,
ἄρτον τε καὶ ποτήριον.

ἡ ἐδόξασας ἡμᾶς
διὰ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου
Ἰησοῦ Χριστοῦ,
τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως,

καθίζοντος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης
ἐν τοῖς οὐρανόις:
ὃς μέλλει κρίνειν
τοὺς ζῶντας καὶ τοὺς νεκρούς:
οὗ τὴν θανάτου ἀνάμνησιν ποιοῦμεν
προσφέροντές σοι τὰ κτίσματά σου ταῦτα:
τοῦτον τὸν ἄρτον καὶ τοῦτο τὸ ποτήριον.

VI²¹ [...]]

Δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε,
ἵνα ἐκπέμψῃς ἐπὶ ταῦτα
τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον καὶ τὸ παράκλητον
ἐκ τῶν οὐρανῶν
... ἄγι ...
τὸν μὲν ἄρτον τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ,
τὸ δὲ ποτήριον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ,
τῆς καινῆς διαθήκης.
Καθὼς αὐτὸς ὁ Κύριος,
ἐπεὶ ἔμελλε παραδόσθαι,
τὸν ἄρτον ἔλαβεν,
ἐπ' αὐτὸν εὐχαρίστησεν,
αὐτὸν ευλόγησεν, ἔκλασεν,
ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς:
λάβετε, φάγετε:
τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σῶμά μου
ὑπὲρ ὑμῶν δοθησόμενον:
ὁμοίως μετὰ τὸ δειπνήσαι αὐτούς,
ἔλαβε καὶ τὸ ποτήριον,
ἐπ' αὐτὸ εὐχαρίστησεν,
ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων:

20. Aquesta secció fou publicada a «*Transició*» i «*Ofrena*»... i és el passatge que correspon al fragment de Lovaina.
21. Aquesta secció, només puc oferir-la segons el fragment de Lovaina. L'Anàfora de Barcelona conté també, certament, aquest passatge i cal suposar que hi correspon plenament. La necessitat de la seva publicació és, ara més que mai, d'una gran urgència.

*Anàfora de Barcelona**Fragment de Lovaina*

λάβετε, πίετε: τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου
ὕπὲρ πολλῶν ἐκχυθησόμενον
εἰς τὴν ἄφεσιν ...

VII²² [...]

VIII²³ διὰ τοῦ ἡγιασμένου σου παιδὸς
Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν,
δὲ' οὗ σοὶ δόξα...

22. Aquesta secció correspon a la resta del text de l'Anàfora de Barcelona, que ja no es troba en el fragment de Lovaina.
23. En aquesta secció dono les paraules conclusives de l'anàfora, segons diu el mateix ROCA-PUIG a *Citas y reminiscencias bíblicas...*, 195. Quant a les peces que constitueixen el conjunt de textos litúrgics del còdex miscel·lani, són, segons Roca-Puig: «1) Anàfora; 2) Oració d'acció de gràcies, que és una variant de l'epiclesi segona o petició de fruits en la mateixa Anàfora; 3) Imposició de mans als malalts; 4) Exorcisme de l'oli per als malalts; 5) Himne acròstic». Cf. R. ROCA-PUIG, *La «Creació»...* (Miscel·lània Bonet i Baltà), 1. Quan, l'any 1966, havia donat l'estructura de l'anàfora de Barcelona, deia, al final: «Il papiro contiene immediatamente dopo un'altra preghiera d'azione di grazie e di petizione di frutti spirituali, di struttura analoga a quella che abbiamo ricordato». Cf. R. ROCA-PUIG, *Sui papiri di Barcellona...*, 92. A *Citas y reminiscencias bíblicas...*, 195 ens dona la doxologia conclusiva de la pregària d'imposició de mans als malalts, conclusió que concorda totalment amb la de l'anàfora. L'esquema donat per ROCA-PUIG, *Sui papiri di Barcellona...* és reprès, en una nota per J. VAN HÆLST, *Une nouvelle reconstruction du papyrus liturgique de Dêr-Balîzeh*, dins: «Ephemerides Theologicae Lovanienses», 45 (1969) 452, n. 8. Aquest autor dubta de la gran antiguitat de l'Anàfora de Barcelona i del seu caràcter purament egipci. Però, no coneixent el text, el seu únic punt de referència és l'article esmentat de Roca-Puig.

A continuació ofereixo el text copte del fragment de Lovaina, que, com he dit, no he pogut donar al costat del text grec per dificultats tècniques. Reprodueixo l'edició de Lefort, però divideixo el text en dues seccions, corresponents a les que he establert en el text grec: ²⁴

IV - V	ΓΗ ΤΗΣ ΔΟΥΣΗΣ ΣΟΥ ΤΠΕ ΜΠ ΠΚΑΘ ΜΕΘ ΕΒΟΛ ΘΛΠΕΚΕΟΥ ΠΧΟΕΙΣ ΠΑΙ ΕΝ ΤΑΚΤΕΟΥ ΠΑΠ ΘΡΑΙ ΠΘΗΤΩ' ΘΙ ΤΑΠΕΚΑΜΟΝΟ ΚΕΠΗΣ ΠΩΗΡΕ ΙΣ ΠΕΥΧΣ ΠΩΡΠ ΜΜΙΣΕ ΠΩΗΝΤ ΠΙΜ ΠΕΤΘΜΟ	ΟΣ ΠΣΑΟΥΠΑΜ ΠΤΑΠΠΤΠΟΒ ΘΠ ΜΠΗΥΕ ΠΑΙ ΕΤ ΠΗΥ ΕΚΡΙΠΕ ΠΠΕ ΤΟΠΘ ΜΠΠΕΤ ΜΟΥΤ ΠΑΙ ΕΤΠΘΙ(Ρ)Ε ΜΠΡΠ ΜΕΥΕ ΜΠΕΚ ΜΟΥ' ΕΠΠΡΟΣ ΦΕΡΑ ΠΑΚ ΠΠΕΚ ΣΩΠΤ ΠΑΙ ΠΕΙ ΟΕΙΚ ΜΠΠΕΙΑ ΠΟΤ'

VI	ΤΠΣΟΠ ΑΥΩ ΤΠΠΑΡΑΚΑ ΔΙ ΜΜΟΚ ΧΕΚΑΣ ΕΚΕΤΠΠΟΥ Ε ΘΡΑΙ ΕΧΩΟΥ Μ ΠΕΚΠΠΑ ΕΤΟΥ ΑΑΒ ΑΥΩ ΜΠΑ ΡΑΚΔΗΝΤΟΠ ΕΒΟΛ ΘΠΜΠΠΗ[ΥΕ.] ΟΥ ΑΑΒ[...][Α[...][Μ] ΜΑ ΠΟΒΙΚ] ΜΠΠ ΜΠΣΩΜΑ ΜΠΠ ΧΣ ΠΑΠΟΤ ΔΕ Μ ΠΕΣΠΟΥ ΜΠ[ΕΥΧ]Σ ΤΔΙΑΘΗΚΗ ΜΒΡΡΕ ΘΗΤΗΣ ΑΥΩ ΠΕ ΧΑΥ ΠΑΥ ΧΕΧΙ Π ΤΕΤΠΟΥΜ ΠΑΙ ΓΑΡΠΕ ΠΑΣΩΜΑ ΕΤΟΥΠΑΤΑΑΥ ΘΑ ΡΩΤΠ' ΘΟΜΟΙ ΩΣ ΜΠΠΣΑΤΡΕΥ	ΚΑΤΑ ΘΕ ΠΤΟΥ ΠΧΟΕΙΣ ΠΤΕΡΕΥ ΠΟΥ ΕΥΠΑΠΑΡΑ ΔΙΔΟΥ ΜΜΟΥ ΑΥ ΧΙ ΜΠΟΒΙΚ ΑΥ ΨΠΘΜΟΤ ΘΡΑΙ ΕΧΩΥ ΑΥΣΜΟΥ ΕΡΟΥ ΑΥΠΟΥΥ ΑΥΤΑΑΥ ΠΠΕΥΜΑ ΟΥΜΑ ΑΣΧΙ ΜΠΑ ΠΟΤ ΟΠ ΑΥΠΠ ΘΜΟΤ ΘΡΑΙ Ε ΧΩΥ ΑΥΤΑΑΥ ΠΑΥ ΕΥΧΩ Μ ΜΟΣ ΧΕΧΙ ΠΤΕ ΤΠΣΩ ΠΑΙ ΓΑΡ ΠΕ ΠΑΣΠΟΥ ΕΤ ΟΥΠΑΠΑΘΤΩ Ε ΒΟΛ ΘΑΘΑΘ ΕΠ

24. Noteu que els primers mots, que corresponen al final del *Sanctus*, són conservats en grec.

No m'entretindrè a comentar frase per frase aquesta anàfora, ni a cercar-ne les fonts i els llocs paral·lels. Ja he dit que això, a part el que hagi pogut fer Roca-Puig, és una tasca per a quan tindrem tot el text sencer. I l'objecte d'aquestes pàgines era, només, d'assenyalar que amb l'Anàfora de Barcelona hem retrobat el text grec original de l'anàfora copta continguda en el fragment de Lovaina núm. 27. Però hi ha alguns punts que sí que voldria comentar ja des d'ara. Ho faré segons l'ordre dels apartats o seccions en què he dividit el text.

IV. L'expressió δ καθήμενος ἐπὶ ἄρματος χερουβιν no té, com diu bé Roca-Puig, un paral·lel exacte ni a la Bíblia ni en altres anàfores.²⁵ A la Bíblia trobem, d'una banda, la idea d'asseure's sobre els querubins:

Κύριε σαβαωθ ὁ θεὸς Ἰσραὴλ ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβιν.²⁶

Εὐλογητὸς εἶ, ὁ βλέπων ἀβύσσους καθήμενος ἐπὶ χερουβιμ.²⁷

D'altra banda, també apareix a la Bíblia la imatge de la carrossa dels querubins:

Ἐπέδειξεν αὐτῷ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἄρματος τῶν χερουβιν.²⁸

Quant a les anàfores, potser cal tenir present la frase següent de l'anàfora copta de Sant Mateu, continguda en l'Eucologi del Monestir Blanc: «els querubiņs que arrosseguen la vostra carrossa Santa»

[ΝΕΧΕΡΟΥΒΙΝ ΕΤΣΩΚ ΖΑ ΠΕΚ ΖΑΡΜΑ ΕΤΟΥΔΑΒ]²⁹

Però la visió de Crist (o de Déu) assegut damunt els querubins i rebent la lloança angèlica apareix en diversos textos litúrgics posteriors, ultra que en aquest moment de l'anàfora. I, en alguns, s'especifica que seu damunt la carrossa, o el tron, o les espatlles dels querubins. Aquests textos, els trobem, sobretot, entorn del cant del Trisagi, al moment del trasllat dels dons a l'altar (la «gran entrada» del ritu bizantí), el diumenge de Rams, etc.³⁰

25. R. ROCA-PUIG, La «Litúrgia angèlica»..., 10.

26. Is., 37, 16

27. Dan., 3, 55.

28. 1 Par., 28, 12.

29. E. LANNE, *Le Grand Euchologe du Monastère Blanc* (Patrologia Orientalis, XXVIII, 2), París 1958, 346-347.

30. En un testimoni de l'antic leccionari georgià trobem, per exemple, aquestes peces de cant per al trasllat dels dons (*sic' midisay*, «dels sants dons», que hom acostuma a traduir en llatí per *sanctificatorum*): «À celui qui siège sur le thrône des Chérubins nous offrons un sacrifice...» (B. OUTTIER, *Un témoin partiel du lectionnaire géorgien ancien (Sinai géorgien 54)*, dins: «Bedi Kartlisa», 39 (1981), 87, núm. 45 g. «L'armée des anges te loue, qui repose sur les chars des Chérubins...» (Id., *ibid.*, 88, núm. 49g). Al diumenge de Rams pertanyen aquests textos del Typikon de Jerusalem

Al *Sanctus*, l'Anàfora de Barcelona diu només πλήρης ὁ οὐρανός i omet καὶ ἡ γῆ, que Roca-Puig atribueix encertadament a una errata per tal com no manca en cap text litúrgic,³¹ i en restitueix la segona part: καὶ ἡ γῆ. Ara, el text copte de Lovaina, que n'és una traducció, ho confirma.

V.L'incís πλήρης ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ ταῦτης τῆς δόξης, del fragment de Lovaina, i que manca en l'Anàfora de Barcelona, és la represa, per part del sacerdot, de la pregària eucarística després i a partir del cant del *Sanctus*. En l'Anàfora de Barcelona, el text, sense aquest incís, queda escapçat. L'omissió és deguda potser al fet que es tracta de la repetició de les mateixes paraules del cant dels fidels.

L'expressió διὰ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, de Lovaina, i la seva equivalent de l'Anàfora de Barcelona, es troba també en un altre fragment d'anàfora copta, continguda en els *ostraka* 32.799 i 33.050 del British Museum i el 1.133 del Museu de l'Ermitatge de Leningrad: *per dilectum et sanctum Filium Iesum Dominum nostrum, primogenitum totius creationis.*³²

(Biblioteca Patriarcal, 43, del 1122, però que representa la litúrgia del s. X), editat per A. PAPADÓPULOS-KERAMEUS, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 2, St. Petersburg 1894 (entre parèntesis indicaré les pàgines):

*Ὁ ἐπὶ θρόνου Χερουβὶμ καὶ ἐπὶ πύλου ἐπικαθίσας... (4).

*Ὁ ἐν θρόνῳ χερουβικῷ βασταζόμενος... (5).

Τὸν χερουβικοῖς ἄρμασιν ἄχουμένον... (6).

*Ὁ ἐπ' ὤμων Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ ἐπιβεβηκώς... (6).

La primera d'aquestes quatre peces és conservada pel *Triodion* actual (ed. romana, 607). Textos semblants a aquests, els tenen també les tradicions siríaca, armènia, etc. Un himne de Romà el Cantor (s. VI) sobre el diumenge de Rams conté l'expressió τὸν ἐπὶ ὤμων Χερουβὶμ... (ed. J. GROSILLIER DE MATONS, vol. 4, «Sources Chrétiennes» 128, París 1967, 32).

31. R. ROCA-PUIG, *La Litúrgia angèlica*..., 11-12.

32. Els *ostraka* 32799 i 33050 del British Museum corresponen als núms. 4 i 7 de l'edició de W. E. CRUM, *Coptic Ostraca*, Londres 1902, 1-2. Però constitueixen dos fragments d'un sol *ostrakon* i d'un sol text, que ha estat novament editat i traduït, a l'alemany, per H. QUECKE, *Das anaphorische Dankgebet auf den koptischen Ostraka B.M. Nr. 32799 und 33050 neu herausgegeben*, dins: «Orientalia Christiana Periodica», 37 (1971), 391-405. Cf. també K. GAMBER, *Das koptische Ostrakon London B.M. Nr. 32799 und 33050, und seine liturgie-geschichtliche Bedeutung*, dins: «Ostkirchliche Studien», 21 (1972), 298-308. Text llatí a A. HÄNGGI - I. PAHL, *Præx eucharistica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti* (Spicilegium Friburgense, 12), Friburg de Suïssa 1968, 141. Citaré sempre aquest recull per: *Præx eucharistica*. L'*ostrakon* de Leningrad, estudiat per O. von LEMM, *Ein Ostrakon der kaiserlichen Eremitage* (Kleine koptische Studien 58) Sant Petersburg 1912, novament editat i traduït per H. QUECKE, *Das anaphorische Dankgebet auf dem koptischen Ostrakon Nr.*

L'expressió κτίσματα ταῦτα, sense la indicació ἄρτον καὶ ποτήριον, es troba en la primera epiclesi de l'anàfora de Dêr-Balizeh (s. VI-VII): καταζῶσον καταπέμψαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν σου ἐπὶ τὰ κτίσματα ταῦτα.³³ La indicació «aquest pa i aquest calze», com a explicitació de l'expressió «dons», apareix en l'anàfora copta de Sant Ciril (primera epiclesi): *haec dona tua veneranda proposita coram te, hunc panem et hunc calicem*,³⁴ en el fragment de l'anàfora de Sant Marc segons el papir 465 de la John Rylands Library, de Manchester, del s. VI (segona epiclesi): ἐπὶ... δῶρα, ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο,³⁵ en l'anàfora copta de Sant Basili (anamnesi): τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν δώρων προεθήκαμεν ἐνώπιόν σου τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο³⁶ Ὁ, encara, en l'anàfora copta de Sant Mateu, de l'Eucologi del Monestir Blanc: «Nous t'offrons ces dons de ceux qui sont tiens, à savoir ce pain et ce calice».³⁷ D'altra banda, algunes anàfores, en l'element ofertorial de l'anamnesi, es refereixen directament al pa i al calze, sense fer al·lusió als dons («aquestes creatures», «aquests dons vostres», «de les vostres coses allò que és vostre», etc.), com és habitual en la majoria d'anàfores. Així, les Constitucions Apostòliques,³⁸ el *Testamentum Domini nostri Iesu Christi*,³⁹ alguna anàfora etiòpica,⁴⁰ etc.

VI. En l'epiclesi del fragment de Lovaina hom demana a Déu que envii τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον καὶ τὸ παράκλητον. Cal suposar que l'Anàfora de Barcelona té aquests mateixos epítets. També els té l'anàfora de Sant Marc, en la segona epiclesi: ἐξαπόστειλον ἐξ ὕψους σου αὐτὸν, τὸν παράκλητον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ ἅγιον τὸ κύριον τὸ ζωοποιόν.⁴¹

1133 der Leningrader Eremitage neu herausgegeben, dins: «Orientalia Christiana Periodica», 40 (1974) 46-60, conté gairebé exactament (un parell de frases més) el mateix text que l'*ostrakon* de Londres. L'expressió πρωτότοκος πάσης κτίσεως també apareix a les Constitucions Apostòliques, VIII, 12,31 (F. X. FUNK, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, I, Paderbon 1905, 506; *Prex eucharistica*, 90).

33. C. H. ROBERTS - B. CAPELLE, *An early Euchologium. The Dêr-Balizeh Papyrus enlarged and reedited* (Bibliothèque du Muséon 23), Lovaina 1949, 24. *Prex eucharistica*, 124-125.
34. E. RENAUDOT, *Liturgiarum orientalium collectio*, I, Frankfurt 1847, 45. *Prex eucharistica*, 136.
35. C. H. ROBERTS, *Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library Manchester III*, Manchester 1938, 26. *Prex eucharistica*, 122-123.
36. J. DORISSE - E. LANNE, *Un témoin archaïque de la liturgie copte de S. Basile* (Bibliothèque du Muséon 47), Lovaina 1960, 18-21. La menció del pa i el calze manca en la recensió grega.
37. E. LANNE, *Le Grand Euchologe...*, 356-357.
38. F. X. FUNK, *Didascalia...* I, VIII, 12, 38. 510. *Prex eucharistica*; 92-93.
39. I. E. RAHMANI, *Testamentum Domini nostri Iesu Christi*, Magúncia 1899, 42-43. *Prex eucharistica*, 221.
40. Anàfora dels Sants Apòstols (*Prex eucharistica*, 148) i Anàfora de nostre Senyor Jesucrist (*Prex eucharistica*, 151).
41. F. E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, I, Oxford 1896, 133-134. *Prex eucharistica*, 114-115.

També la seva versió copta, l'anàfora de Sant Ciril: *et mitte deorsum ex excelso tuo sancto... paraclitum Spiritum tuum sanctum.*⁴² I també l'anàfora copta de Sant Mateu, del Monestir Blanc:⁴³

ΜΠΕΚΠΗΝΑ ΣΤΟΥΑΔΒ ΜΠΑΡΑΚΛΗΤΟΝ

En la narració de la institució eucarística, cal notar que l'alusió a les mans de Crist no conté cap qualificatiu, sinó solament: **ἔλαβεν ἄρτον.**

Es troben en aquesta mateixa línia: la *Traditio Apostolica* d'Hipòlit,⁴⁴ l'Eucologi de Serapí,⁴⁵ el *Testamentum Domini nostri Iesu Christi*,⁴⁶ l'anàfora copta de Sant Basili⁴⁷ i els fragments coptes de Bonn⁴⁸ i Palau Ribes.⁴⁹ Hom pot aduir encara el testimoni de Justí: τὸν Ἰησοῦν λαβόντα ἄρτον.⁵⁰

Podem notar encara la forma simple «...el donà als deixebles...», sense les duplicacions habituals («deixebles i apòstols») o les amplificacions a base d'epítets («sants apòstols...»). Tenen aquesta mateixa forma simple (només «deixebles»): les Constitucions Apostòliques,⁵¹ l'Eucologi de Serapí⁵² i el *Testamentum Domini nostri Iesu Christi*.⁵³ L'anàfora copta de Sant Mateu, del Monestir Blanc, també té aquesta forma simple, però és el mateix Sant Mateu qui parla: «ens el donàreu, a nosaltres els vostres deixebles...»⁵⁴

En la segona part de la institució de l'eucaristia, la relativa al calze, notem que es repeteix l'imperatiu «preneu» abans de «beveu», amb la qual cosa hi ha un parallelisme exacte en les dues parts de la institució: λάβετε, φάγετε - λάβετε, πίνετε. Aquest parallelisme, que podem suposar existent en l'Anàfora de Barcelona, el trobem en diverses

42. E. RENAUDOT, *Liturgiarum orientalium...*, 48. *Prex eucharistica*, 138.

43. E. LANNE, *Le Grand Euchologe...*, 358-359.

44. B. BOTTE, *La Tradition Apostolique de Saint Hippolyte* (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 39), Münster 1963, 16. *Prex eucharistica*, 81.

45. XIII, 12. F. X. FUNK, *Didascalia...*, II, 174-175. *Prex eucharistica*; 130-131.

46. I. E. RAHMANI, *Testamentum...*, 42-43. *Prex eucharistica*, 220.

47. J. DORESSE - E. LANNE, *Un témoin archaïque...*, 16-17. No és així en la recensió grega.

48. H. QUECKE, *Ein neues koptisches Anaphora-Fragment (Bonn, Univ.-Bibl. So 267)*, dins: «Orientalia Christiana Periodica», 39 (1973), 216-223.

49. ID., *Ein koptischer Papyrus mit den Einsetzungsworten der Eucharistie (PPalau Rib. I v. 138)*, dins: «Studia Papyrologica», 8 (1969), 43-53; cf. també la seva *Berichtigung zu PPalau Rib. I v. 138, ibid.*, 125.

50. *Prex eucharistica*, 70.

51. VIII, 12, 36. F. X. FUNK, *Didascalia...*, I, 508-509. *Prex eucharistica*, 92-93.

52. XIII, 12. F. X. FUNK, *Didascalia...*, II, 174-175. *Prex eucharistica*, 130-131.

53. I. E. RAHMANI, *Testamentum...*, 42-43. *Prex eucharistica*, 220.

54. E. LANNE, *Le Grand Euchologe...*, 350-351.

anàfores de tradició alexandrina: Dêr-Balizeh,⁵⁵ l'Eucologi de Sera-pió,⁵⁶ l'anàfora alexandrina de Sant Basili⁵⁷ i la seva recensió copta,⁵⁸ l'anàfora copta de Sant Ciril⁵⁹ i les anàfores etiòpiques.⁶⁰ És constant també en la tradició siríaca: anàfora dels Dotze Apòstols,⁶¹ la de Sant Jaume,⁶² o d'altres.⁶³ Igualment, en la tradició armènia: anàfores de Gregori Nazianzè,⁶⁴ de Sahak,⁶⁵ de Ciril d'Alexandria,⁶⁶ de Sant Jaume.⁶⁷

Aquí hem de cloure el comentari. El fragment de Lovaina s'acaba malauradament aquí i el text que ha estat publicat de l'Anàfora de Barcelona s'interromp àdhuc abans. Malgrat tot, el fragment que hem pogut comparar de les dues anàfores (grega de Barcelona i copta de Lovaina) és ja suficient per a veure que es tracta d'un mateix text, d'una mateixa anàfora, que roman encara anònima⁶⁸ i de la qual pos-

55. C. H. ROBERTS - B. CAPELLE, *An Early Euchologium...*, 28. *Prex eucharistica*, 126-127.
56. XIII, 14. F. X. FUNK, *Didascalia...*, II, 174-175. *Prex eucharistica*, 130-131.
57. E. RENAUDOT, *Liturgiam orientalium...*, I, 67. *Prex eucharistica*, 350-351.
58. J. DORESSE - E. LANNE, *Un témoin archaïque...*, 18-19.
59. E. RENAUDOT, *Liturgiarum orientalium...*, I, 47. *Prex eucharistica*, 137. Per contra, l'anàfora grega de Sant Marc no té aquest paralelisme. Però sí el fragment sahídic de l'anàfora de Sant Marc, sobre fusta, del British Museum, publicat per H. QUECKE, *Ein saïdischer Zeuge der Markusliturgie (Brit. Mus. Nr. 54 036)*, dins: «Orientalia Christiana Periodica», 37 (1971), 44 i 46.
60. Anàfores de Nostre Senyor Jesucrist (*Prex eucharistica*, 151), de Ciril d'Alexandria (*ibid.*, 197) i de Diòscor d'Alexandria (*ibid.*, 199).
61. Ed. A. RAES, dins: *Anaphorae syriacae, quotquot in codicibus adhuc repertae sunt*, I, 2, Roma 1940, 213-217. *Prex eucharistica*, 266. En l'anàfora paral·lela a aquesta, la grega de Sant Joan Crisòstom, no es dona aquest cas.
62. Ed. O. HEIMING, dins: *Anaphorae syriacae*, II, 2, Roma 1953, 146-147. *Prex eucharistica*, 270. En la versió grega de l'anàfora de sant Jaume no es dona aquest cas.
63. Anàfores de Timoteu Alexandrí (ed. A. RÜCKER, dins: *Anaphorae syriacae*, I, 1, Roma 1939, 20-21; *Prex eucharistica*, 27), de Sever d'Antioquia (ed. H. W. CODRINGTON, dins: *Anaphorae syriacae*, I, 1, 66-67; *Prex eucharistica*, 282), d'Ignasi d'Antioquia (*Prex eucharistica*, 289), de Joan de Bostra (*ibid.*, 295), de Climent Romà (*ibid.*, 300), la maronita de Sixt (*ibid.*, 311), etc.
64. P. FERHAT, *Denkmäler altarmenischer Messliturgie. 1. Eine dem hl. Gregor von Nazianz zugeschriebene Liturgie*, dins: «Oriens Christianus», N.S. 1 (1911), 209. *Prex eucharistica*, 329.
65. P. FERHAT, *Denkmäler altarmenischer Messliturgie. 2. Die angebliche Liturgie des hl. Katholikos Sahak*, dins: «Oriens Christianus», N.S. 3 (1913), 22. *Prex eucharistica*, 334.
66. A. RÜCKER, *Denkmäler altarmenischer Messliturgie. 4. Die Anaphora des Patriarchen Kyrillos von Alexandria*, dins: «Oriens Christianus», 3 S. 1 (1926), 150. *Prex eucharistica*, 339.
67. A. BAUMSTARK, *Denkmäler altarmenischer Messliturgie. 3. Die armenische Rezension der Jakobusliturgie*, dins «Oriens Christianus», N.S. 7-8 (1918), 16-17. *Prex eucharistica*, 343. En la versió grega d'aquesta anàfora, com ja he dit, no es dona el paralelisme.
68. El text copte de Lovaina, com que és fragmentari, no dona cap nom. El text grec de l'Anàfora de Barcelona, sencer, podria tenir un títol, l'atribució a un autor. El Dr. Roca-Puig no ha parlat mai d'aquest detall, per la qual cosa cal suposar que també al còdex papiraci de Barcelona aquesta anàfora es presenta anònima.

seïm una versió fragmentària en copte i el seu original grec, afortunadament sencer i d'un valor, com és obvi, molt gran. Per a acabar, haig de repetir una vegada més la súplica insistent (l' ἑκτενής ἱκεσία de les litúrgies orientals) que el Dr. Ramon Roca-Puig ens ofereixi, com més aviat millor, la resta encara inèdita d'aquesta valuosa Anàfora de Barcelona. Liturgistes i orientalistes li n'estarem molt agraïts.